

živali in oseb, resničnega dogajanja in mitov, skratka vsega, kar nas v življenju obkroža in nam je tako ali drugače blizu.⁵

Kot etnografu so mi pisana, literarno dokumentirana, stara zvezdna imena popolnoma enakovredna takim imenom, ki jih je moč slišati tudi danes iz ust navadnih, neukih ljudi in ki niso bila še nikdar in nikjer zapisana. Če bi se kdaj morda pregrešil proti pravkar deklarirani nevtralnosti, ne vprašujte me, kje bi bile moje simpatije: na strani druge skupine! Tu si npr. ne morem kaj, da ne bi v mislih najprej poletel k imenu *Zaklančarjev žličnik*, ki ga je našel Janez Dolenc leta 1947 v Poljanski dolini. Gre za doslej neugotovljeno ozvezdje ali združbo zvezd. »Pri Zaklančarju v Javorjah so imeli posebno lep izrezljan žličnik...« Nehote smo malone očitvidci rojstva novega zvezdnega imena, pri čemer je posebej pomembno »teoretično spoznanje, ki ga ni moč spodbiti: ljudska stvarjalnost je latentno še zmerom živa; kakor žerjavica pod pepelom tli in nikoli ne vemo, kdaj in od kod bo zapihal pravi veter in jo razžaril« (ZbZNT 2, 64–65). Samo besedno gradivo mrtvih jezikov lahko gledaš in pretresaš s hladnimi očmi herbarista, muzealca, arhivarja. Vendar celo »mrtva« zvezdna poimenovanja po svoje živijo naprej, če je le v njih neko mitično/pesniško sporočilo ali »naboj«, ki deluje tudi še čez stoletja in čez tisočletja podobno izžarevanju radioaktivne snovi.

Milko Matičetov
SAZU v Ljubljani

Terminološka vprašanja literarne vede

B A S E N

Slovenska slovstvena teorija poimenuje s terminom *basen* poučno književno vrsto v verzih ali prozi, v kateri nastopajo živali ali stvari, ki jim pripisujemo kako stalno lastnost z jasno podanimi naukom. Basen kot izraz za poimenovanje omenjene vrste je zmagala v drugi polovici 19. stol., kar so zapisali tudi Cigaletov *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* I, 1860, str. 477, Znanstvena terminologija, 1880, str. 37, Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* I, 1894, str. 13, in seveda kot edino nesporno vsi slovenski in drugi priročniki 20. stoletja.¹ Že Pleteršnik, l. c., je menil, da gre za novoknjižno obliko, Breznik, *Slovarske izposojenke v slovenščini*, 1909, str. 9, pa jo je štel za prek srbohrvaščine sprejeto češko oziroma rusko izposojenko. Ker se mi zdi, da je ta kratka trditev preveč splošna in premalo pove o zapleteni slovensko-slovanski problematiki, ki se razodeva tudi prek tega termina, bomo skušali nadrobneje prikazati potek njegovega ustaljevanja.

Z etimološkega stališča je izraz jasen; gre pa tvorbo, kjer je pripona *-snъ* (enaka tudi v psla. **pěsnъ*, sln. *pesem*, k *pěti* »peti«) dodana korenu *ba-* iz **bha-* »govoriti«. Isti koren je tudi v *bajka*, *bajati* idr. Kot občno ime najdemo *basnъ* (v ustreznih glasovni podobih) v vseh slovanskih jezikih z osnovnim pomenom »pripovedovanje, zagovarjanje; (izmišljena) zgodba, bajka«, iz katerega so se razvili drugi pomeni.

⁵ Zadrega ob bolj ali manj skrivnostnih imenih nam le še podžigajo radovednost. Kako naj si npr. razložimo nedavno odkriti »trojanski voz« (= UMa; Otok pri Cerknici, jeseni 1974)? Analogija s *koroskim vozom* (tega ima Gregorčič v »Jobu«) je krhka in neprepričljiva; Trojane ljudem pod Javorniki niso ne domače ne blizu in še ležijo na črti, ki je za 38° odmaknjena od severne smeri proti vzhodu. Ponuja se druga, kljub drznosti verjetnejša razlaga: če imata na našem nebu svoj voz pravljicni (sv.) Martin in legendarni gromovnik (sv.) Elija, zakaj ga ne bi imel tudi tisti Trajan-Trojan, ki je v južnoslovanskem pripovednem izročilu dobro znan po svojih oslovskih uhljih? Ta povezava nam bo toliko manj nenavadna, če pomislimo, da so cesarja Trajana tudi Romuni postavili na nebeško cesto, ki ji mi najpogosteje pravimo *rimska*, oni pa med drugim — Trojanova: *calea/drumul lui Trojan!*

¹ Zahvaljujem se za uporabo kartoteke Inštituta za slovensko književnost SAZU.

V slovenski jezikovni zgodovini jo srečamo že pri protestantskih piscih, tako npr. v Trubarjevi² Cerkovni ordnini, 1564, str. 10 a; (...) *la ene balne, inu la en glaf dershale* z najbolj verjetnim pomenom »izmišljotina«; pri Dalmatinu, Biblia, 1584, 1 Kralj 189 b; *Inu Israel bo ena Pripuvilt inu bajlen mej vlemi folki*; v novejših prevodih stoji na tem mestu namesto *basen* beseda *zasmeh*. Prvi slovenski slovarnik H. Megiser podaja *basen* že v *Dictionarium quattuor linguarum*, 1592, D4^b, in širše v *Thesaurus polyglottus* (cit. po Stabejevi priredbi, 1977, str. 6) kot »izmišljotina, bajka; norčije; nekoristno/nepri- merno govorjenje«. Omenim naj še Kastelčev rokopisni *Dictionarium latino-corniolanum*, posebej zaradi zapisane oblike *bailem/bailmiza* z nič širšim pomenskim poljem. Dosti širše in tudi na več mestih omenja to besedo Hipolit,² *Dictionarium trilingue et tribus nobilissimis Europae linguis compositum*; podaja tudi nekatere nove pomene, npr. *bajlom* »Lied, Gesang, Gedicht« (gl. češko *básen*) ali *bajlmaviz* »lažnivec«, ki jih poznejši slovarji nimajo. Pri njem nas preseneča raba besede *bajlem* (poleg *smilhvóváníe*, *smilhvó- válsizhe*, *marinía*, *fabula*) za nem. *Fabel*, *réslaga* ... ali *navuk ene bajlni ali fabule* za *Lehrgedicht*, *en phrigiánski bajlmar* ali *bajlme smilhváviz* za Ezopa. Od tod se vidi, da že njemu *basem* pomeni tudi tip ezopske poučne zgodbe, ki je bila v srednjem veku zelo popularna, nov razcvet pa je doživela v 18. stol. in ji danes pravimo *basen*. Glasovna podoba besede *bajlem/bajlom* nesporno kaže na slovenski izvir. Tej trditvi v prid govori tudi vrineni -j- pred -s- (prim. *oyster* : *oster*) in pa juž. slov. -m namesto slovanskega -n (prim. sh. *basma*). Težko je z gotovostjo trditi, da je to rabo vpeljal Hipolit sam, čeprav bi bilo mogoče; brez natančnejše bohemistične literature o tem predmetu pa tudi razmerje do stčš. *básn* »Tierfabel« (Gebauer, *Slovník staročeský* I, 1903, 27) ni povsem jasno. Vemo, da je Hipolit prevajal tudi Komenskega *Orbis pictus*, morda je poznal tudi druga češka besedila in bi si bil lahko iz češčine izposodil samo pomen.³ Dejstvo je, da imajo kasnejši slovarji, npr. *Apostlov Dictionarium germanico-slavonicum*, 1760 (108, *bajlsem* »smishlanje, fabule«), *Pohlino* Tu malu besedishe treh jesikov, 1781 (Bl^{a/b}, *bajln/baín*) in *Gutsmannov Deutsch-windisches Wörterbuch*, 1789 (95, *basem*), pomen omejen le na »izmišljotina, bajka«, čeprav je vsaj *Gutsmann* Hipolitov slovar poznal. Od tega stanja se tudi *Vodnik* ni odmaknil v gradivu za besednjak (str. 53/4 a s. v. *Märchen* in *Fabel*).

Zanimivejša kot prikazovanje tega slovarskega stanja, ki gotovo ni povsem odsevalo žive jezikovne rabe, pa je neenotnost pri poimenovanju za omenjeno književno vrsto, ki je potem trajala skoraj pol stoletja (nekako do sredine 19. stol.). To dolgotrajno oblikovanje termina ni bilo povezano samo z iskanjem najbolj funkcionalnega oziroma čustveno najbolj neobremenjenega izraza, temveč tudi s (ne)slavizacijskimi hotenji zagovornikov te ali one možnosti. Pri strokovnih izrazih sploh lahko v okviru danega jezika ugotavljamo ali raziskujemo, katere besede so se terminološko uporabljale, katera je zmagala, vzroke za tak položaj, ipd., sploh pa jih je treba obravnavati v širšem kulturnem prostoru, v katerem so nastajali in se razvijali, saj gre v bistvu za kulturne besede in pomene.

Za konec 18. stoletja in prvo polovico 19. ugotavljamo v slovenščini tele terminološko uporabljane izraze v pomenu »basen« (podajam samo nekaj najpomembnejših virov):

1. *fabula*, iz lat.: terminološko sta jo uporabljala npr. *Dajnko* (*Lehrbuch d. windischen Sprache*, 1824, str. 311, v razdelku *Kratke fabule*) in *Volkmer* (*Fabule ino pesme*, *Murkova* izdaja iz l. 1836), sicer jo srečamo redkeje;

2. *právljica/pravljica*: *Vodnik* je tako slovenil izraz *Fabel* in tako poimenoval svoje basni, za njim je besedo povzel *Prešeren* v *Kranjski čbelici* III, str. 23, v epigramu *Pravljicarjem* »basnopiscem«, ki je namenjen *Ciglerjev* basnim; *Ahacl* je v zbirki *Koroshke ino shtajarske pesme*, 1838, str. 115, 124, podal *Refnize* v *pravlicah* s pojasnilom (za *Korošce*?), da gre za basni. Ta terminološka možnost ima vzporednico v češkem in poljskem *bajka* »basen« in v ruskem *prítča* »isto«, kar je uporabljal *Sumarokov*, in se lépo ujema s frc. *fable*, nem. *Fabel*.⁴ *Sumarokov* se je mogoče opiral na

² Zahvaljujem se za uporabo kartotečnega gradiva sekcije za historični slovar inštituta za slovenski jezik SAZU.

³ Morda je *Breznik* mislil na to točko, ko je govoril o *basni* kot č. izposojenki, saj je v 19. stol. v č. samo *bajka* pomenila »basen« (*Jungmann*, *Slovník česko-německý* I, 1835, str. 61).

⁴ Beseda *Fabel* je bila omejena na ezopsko *basen* šele v času *Hagedorna* in *Gellerta*, čeprav je bila izposojena iz stfrc. *fable* »Märchen, Erzählung« že v začetku 13. stol. (*Kluge*, *Etymologisches Wörterbuch d. deutschen Sprache*¹⁷, 1957).

kako starejšo rabo, kjer bi bila *pritča* lahko tudi kaka poučna književna vrsta (prim. stsrb. *pritča* »parabola«, Trifunović, Azbučnik srpskohrvatskih srednjevekovnih književnih pojmov, 1974, 269);

3. *basen*: Uporabljal jo je Jarnik, Sbér lépih ukov, 1814, str. 40 in 72 d., Ahac! jo je sprejel v svojo zbirko, Slomšek jo je populariziral že v Drobntincah I, 1846, z rubriko *Prilike ino balni*; morda spadajo sem tudi *Basne* iz l. 1817 ne povsem nespornega pisca. Na Koroškem je mogoče med kulturniki živelo Hipolitovo poimenovanje za to književno vrsto. Za Hipolitov slovar bi bil prek Gutsmanna lahko vedel tudi Jarnik. Ta pa je v prizadevanju za ujemanjem z drugimi slovanskimi jeziki podprl obliko na -n, in ne domače na -m. To je le domneva, se pa lepo sklada z Jarnikovimi slavizacijskimi nagibi, ki jih je Koroška sploh kazala več kot osrednji slovenski prostor. Zanimivo bi bilo raziskati to vprašanje še na sh. območju, kjer prvotno tudi ni bilo enotnosti (Obradović je pod ruskim vplivom pisal *basni*, Relković pa pod zahodnimi vplivi *fabule*). Ni pa pretirano trditi, da je imel Jarnik v prvem obdobju pomembno vlogo pri razširjanju tega termina. Posreden dokaz za to bi bil lahko J. N. Primic: zanimiv je zato, ker v malem pooseblja to terminološko neustaljenost. Pod Vodnikovim vplivom je l. 1805 prevedel iz grščine več kot sto Ezopovih basni. V rokopisu, ki je ohranjen v NUK, je uporabljal pri eksplikaciji nauka celo vrsto poimenovanj: *smillik*, *fabula*, *pravlavza*, *perpovedek*, *smilhljena perpovest*, *marnja*, *pravliza*, nikoli pa ne *basen*.⁵ Nasprotno pa je v svojih Nemlhko-slovenških Bukvah za Branje, 1813 (z Jarnikom je prišel v stik v začetku leta 1811), uporabljal *baľnje ali fabule*. Dodatek *ali fabule* tu ni stilistično sredstvo, temveč prej kaže, da oblika *basni* vsaj na delu slovenskega ozemlja (v središču) ni bila popolnoma jasna in nedvoumna oziroma v rabi.⁶

Močna podpora, ki je je bila deležna beseda *basen* v Drobntincah, Kmetijskih in rokodelskih novicah, Vedežu itd., pa ji je pripojevala prvenstvo in ustaljenost v knjižnem jeziku.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKATERE TEŽNJE V POIMENOVANJU PESEMSKIH ŽANROV PRI SLOVENCIH

Poimenovanje literarnih žanrov je starejše od literarne vede. Tako kj nastane več literarnih del istega tipa ali enakega namena, se kmalu pojavi tudi skupna oznaka zanje. Takšno poimenovanje pa ni povsem slučajno, marveč se navadno drži nekih ustaljenih klišejev, za kar nam nudi zanimivo gradivo zgodovina slovenske verzifikacije.

Najstarejši zapisani oz. natisnjeni primeri slovenskega pesništva sodijo v okvir tako imenovane cerkvene pesmi. Ta izraz je mlajši in je posnet po nemškem terminu das Kirchenlied. Protestanti so rabili namesto njega oznako 'duhovna pejsen'. Ker pa sta Juričič in Klombner leta 1563 naslovila pesmarico, ki sta jo izdala pod Trubarjevim imenom brez njegove vednosti, Ene duhovne pejsni..., se je Trubar v naslovih svojih publikacij izogibal tega pojma. V naslovu oficialne pesmarice, ki jo je prvič izdal 1567, nato 1574, za njim pa Dalmatin (1579, 1584) in sin Felicijan (1595), je namesto njega uvedel oznako »kersčanske pejsni«, 1567 je izdal Eno duhovsko pejsen zuper Turke..., 1575 Tri duhovske pejsni. Kljub temu se je v protestantski pesmarici pri poimenovanju posameznih pesmi le uveljavila oznaka 'duhovna pejsen'. Toda na tem mestu nas ne zanima poimenovanje celotnega pesništva, namenjenega petju vernikov pri verskih obredih, marveč označevanje njegovih posameznih žanrov. Tu pa moramo seči še v srednji vek.

Prve cerkvene pesmi so nastale v zvezi z največjimi prazniki. Takšna je tudi najstarejša zapisana katica slovenske cerkvene pesmi v Stiškem rokopisu iz ok. 1440. Ta žanr prazniških pesmi in tudi posamezne najbolj priljubljene pesemske tekste so iz starejšega repertoarja prevzeli tudi protestantski pisci, z njim pa tudi oznake 'velikanočna pejsen'

⁵ Naj dodam, da so vsi ti izrazi podani po slovarjih kot »izmišljotina, pripoved, bajka ipd.« še neterminološko, Primic pa jih je tu uporabil terminološko.

⁶ Prešeren je še v Poezijah, 1847, obdržal izraz *pravljica* (mogoče zaradi metrike) in *pravljicarjem*.